

УДК: 303.094

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ПРЕДМЕТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ

Максимович Ольга Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент, директор Навчально-наукового центру соціологічних досліджень Прикарпатського регіону ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», докторант кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті здійснюється аналіз концептуалізації феномену міжкультурної комунікації крізь призму ключових підходів міждисциплінарного конструювання відповідного поняття в умовах соціокультурних реалій сьогодення. Розкриваються основні положення теорій міжкультурної комунікації Е. Холла, Г. Хофстеде та Г. Триандіса. Наголошується, що в обставинах посттериторіального світу відбувається глибинна трансформація смислу концепту «міжкультурна комунікація». Робиться висновок, що перетинання в межах одного соціального простору різних соціокультурних контекстів, трансформація функціонального навантаження концепту «міжкультурна комунікація», актуалізують звернення саме до соціокультурного підходу до аналізу відповідного феномену. Пропонується визначення поняття міжкультурної комунікації на основі теоретичних розробок представників Харківської соціологічної школи. Підсумовується, що, враховуючи кроссдисциплінарну природу феномену міжкультурної комунікації, його наукові студії характеризуватимуться чітко окресленим міждисциплінарним підходом.

Ключові слова: культура, соціокультурний аналіз, міжкультурна комунікація.

В статье проводится анализ концептуализации феномена межкультурной коммуникации сквозь призму ключевых подходов междисциплинарного конструирования соответствующего понятия в условиях современных социокультурных реалий. Раскрываются основные положения теорий межкультурной коммуникации Э. Холла, Г. Хофстеде и Г. Триандиса. Отмечается, что в обстоятельствах посттерриториального мира происходит глубинная трансформация смысла концепта «межкультурная коммуникация». Делается вывод, что пересечение в пределах одного социального пространства различных социокультурных контекстов, трансформация функциональной нагрузки концепта «межкультурная коммуникация», актуализируют обращение именно к социокультурному подходу к анализу соответствующего феномена. Предлагается определение понятия межкультурной коммуникации на основе теоретических разработок представителей Харьковской социологической школы. Суммируется, что, учитывая кроссдисциплинарную природу феномена межкультурной коммуникации, его научные исследования характеризоваться четко очерченным междисциплинарным подходом.

Ключевые слова: культура, социокультурный анализ, межкультурная коммуникация.

This paper gives an overview of the main concepts and theories in intercultural and cross-cultural communication, thus provides an interdisciplinary approach to the term taking into account modern social and cultural realities. The key statements of the theories of intercultural communication created by E. Hall, G. Hofstede and G. Triandis were discussed. It was emphasized that thanks to the new post-territorial world formation, the new meaning of the concept of «intercultural communication» might be seen. It was concluded that crossing different socio-cultural contexts, the transformation of the functional issue of the concept of «intercultural communication», had actualized the sociocultural approach to the analysis of the studied phenomenon. Its definition was proposed on the basis of theoretical approaches of Kharkiv sociological scientific tradition representatives. Summing up, taking into account the cross-disciplinary status of the phenomenon of intercultural communication, it could be seen that its academic studies should be considered as interdisciplinary approach.

Keywords: culture, socio-cultural analysis, intercultural communication.

В обставинах соціокультурних реалій сьогодення, а саме пришвидшеного нарощування інформаційного потенціалу суспільств, глобалізації та розмивання усталених кордонів між окремими державами, формуванням нового геополітичного та соціокультурного регіону на теренах Центральної та Східної Європи особливої актуальності набуває потреба в науковому осмисленні феномену міжкультурної комунікації, іманентна природа якого докорінно змінилася завдяки появі нових комунікаційних можливостей останніх кількох десятиліть. З гносеологічної точки зору, наукове переосмислення поняття актуалізоване низкою чинників, з-поміж яких перехід від індустріального до постіндустріального типу суспільства та початок глобалізаційних інтенцій середини ХХ століття. З онтологічної точки зору, помітна значна потреба у формуванні науково обґрунтованого та академічно виваженого підходу до розуміння

феномену міжкультурної комунікації, який сприятиме поглибленню солідарності в суспільствах, дозволить виявляти та ефективно попереджувати потенційні конфліктні ситуації, спричинені зіштовхуванням цінностей та інтересів представників різних культур в межах одного соціального простору.

Саме тому *метою* даної публікації є виклад можливих підходів соціологічного теоретизування в напрямі пошуку науково релевантного та епістемологічно спроможного підходу до наукового пояснення феномену міжкультурної комунікації з урахуванням реалій сьогодення.

Вивчаючи науковий дискурс заявленої в статті проблеми, розуміємо, що попри чималу кількість публікацій, присвячених проблематиці соціології культури загалом, саме поняття «міжкультурна комунікація» недостатньо висвітлене в наукових джерелах. Це зумовлено, найперше, тим, що актуалізація наукового розв'язання даного завдання відбулася відносно нещодавно, а зусилля академічної спільноти, особливо другої половини ХХ століття, були спрямовані, радше, на формування науково спроможних парадигм пояснення феномену масової комунікації, теорій впливу медіа на широкі верстви суспільства, аніж на вироблення теоретичної платформи трактування міжкультурної комунікації. Власне, можна припустити, що саме поява соціальних мереж докорінно змінила картину розуміння проблематики соціології культури, актуалізувавши потребу наукового осмислення окресленого у статті предмету аналізу.

В рамках філософського дискурсу поняття «міжкультурна комунікація» в різних контекстах, наближених до окресленої в публікації мети дослідження, інтерпретацію феномену культури та міжкультурної взаємодії зустрічаємо в роботах Л. Вітгенштайна, Ю. Габермаса, Г. Гадамера, І. Гердера, І. Канта, Ф. Ніцше, П. Сорокіна, І. Фіхте, З. Фройда, Ф. Шляєрмахера, О. Шпенглера та інших.

Незважаючи на те, що в Україні предметне поле досліджень концепту «міжкультурна комунікація» перебуває на етапі становлення, все ж різнопланові трактування заявленої в статті проблематики зустрічаємо в працях В. Андрущенко, Л. Губерського, В. Євтуха, А. Єрмоленка, Г. Касьянова, Л. Нагорної.

Спробу систематизації наукових підходів академічного дискурсу поняття «міжкультурна комунікація» знаходимо в роботі І. Бахова. На думку автора, «... Нині термін «міжкультурна комунікація» розглядається з позицій трьох підходів: 1) перший підхід базується на класичній позитивістській методології, що подано концепцією структурного функціоналізму, використовує системний метод, концепцію інформаційного суспільства (Д. Белл, А. Тоффлер). Онтологія комунікації у цьому підході базується на системних зв'язках та функціях; 2) другий – неklasичний методологічний підхід (Ю. Габермас) – базується на когнітивній моделі суб'єктно-об'єктних відносинах, у яких сфера комунікації виокремлюється як особливий онтологічний об'єкт. Її вивчення базується на методах герменевтичної інтерпретації смислів, критичної рефлексії, раціональної реконструкції; 3) третій – постнекласичний підхід – зводить природу соціального до суб'єктно-об'єктних відносин, тобто до принципу інтерсуб'єктивності, і виключає об'єктивність. Суспільство розглядається як мережа комунікацій, а комунікації створюють можливість для самоопису суспільства та його самовідтворення (Н. Луман). Комунікація розглядається як активне середовище, що самоорганізується» [1, с. 2].

Питання комунікації в контексті культури належить до переліку чи не найбільш широко висвітлених в рамках соціології та суміжних дисциплін. Від самого початку становлення соціології означену тематику зустрічаємо вже в працях фундаторів соціології як науки, а в більш ширшому дисциплінарному ракурсі (зокрема філософському) проблеми мови та порозуміння належать до завше і сьогодні актуальних питань філософського теоретизування. Проте саме питання міжкультурної комунікації особливо актуалізувалося в період глобалізації, адже завдяки глобальним соціально-структурним перетворенням інтенсивність взаємодії між суспільствами загалом та індивідами, зокрема, почала зростати із пришвидшеними темпами і продовжує зростати дотепер, набираючи все нових форм і обрисів завдяки новітнім комунікативним технологіям. Тому цілком не випадково, що початок наукового діалогу стосовно концепту «міжкультурна комунікація» датується серединою ХХ століття.

Мабуть, заслуга започаткування наукового дискурсу концепту «міжкультурна комунікація» належить американському антропологу Едварду Холлу (Edward Hall), який вперше вживає дане поняття в 50-х роках ХХ століття (праці «Беззвучна мова» («The Silent Language», 1959) та «Культура як комунікація» («Culture as Communication», 1954). Напевне, до запровадження даного терміну автора надихнув кількарічний досвід роботи співробітником (1951 – 1955) Держдепартаменту США, де Е. Холл разом з колегами працював у проекті, спрямованому на подолання труднощів адаптації американських дипломатів та бізнесменів в інших країнах світу. Ймовірно, саме цей біографічний епізод сприяв формуванню цілісної парадигми міжкультурної комунікації, котра отримала чи не найповніше висвітлення у значно пізнішій роботі «Поza межами культури» («Beyond Culture», 1976).

У книзі автор веде мову про окремі виміри міжкультурної комунікації, акцентуючи увагу на пріоритетності контексту в сенсі атрибутивного параметру досліджуваного феномену, оскільки комунікативні системи переповнені латентними, не придатними для вербального транслювання смислами і правилами, розуміння яких є ключовою умовою успішної комунікації. На думку Е. Холла, без контексту вербальний код сприймається частково, в такому форматі він є неповним і недосконалим, оскільки передає

лише частину значення. В якості прикладу антрополог апелює до провальної, однак дороговартісної ініціативи уряду США в середині ХХ століття створити машину для автоматичного перекладу [7].

Наступним ключовим параметром дефініції концепту «міжкультурна комунікація», окрім контексту, на думку Е. Холла, є ступінь проінформованості суспільства з приводу предмету комунікації. Застосування обох параметрів, на думку дослідника, дозволяє порівнювати суспільства та визначати характер процесу комунікації. Е. Холл стверджував, що міра складності тієї чи іншої культури детермінована обсягом інформації, яка необхідна для оцінки певної одиничної ситуації. З огляду на це, дослідник типологізував культури на дві групи: висококонтекстуальні культури та низькоконтекстуальні культури.

Представники висококонтекстуальних культур завдяки споконвічному досвіду та традиціям послуговуються щільною інформаційною мережею, а міжособистісні стосунки в таких суспільствах характеризуються високою мірою стабільності та наявністю широкої мережі прихованих правил, вимог, ритуалів. Потреба в додатковому роз'ясненні тієї чи іншої ситуації в таких типах культур мінімальна, адже, спираючись на мережу контексту, індивіди самостійно інтерпретують ситуацію, послуговуючись мінімальним набором вербальних символів. У сенсі прикладу країн, де успішно утвердилися подібні культури, Е. Холл наводить Китай, Індію, Японію, Росію, а з-поміж країн європейського регіону – Італію, Грецію, Ірландію та ін. Автор слушно аргументує власну тезу прикладом письмової мови в Китаї, для розуміння якої потрібне не просто знання символів, а знання контексту їхнього виникнення, становлення, адже для того, щоб знайти потрібне слово в довіднику, читач повинен знати семантичний контекст вживання 214 ієрогліфічних ключів китайського письма [7].

Високий рівень контекстуальності культур окремих суспільств, на думку Е. Холла, імплікує їхні окремі атрибутивні параметри, як от колективізм та інтравертність. Висококонтекстуальні культури характеризуються також, на думку американського антрополога, певним стилем комунікації, прикметними рисами якого є латентність манери спілкування, домінування форми над змістом, широке використання невербальних мовленнєвих засобів, в тому числі й пауз у мовленні, та візуального контакту, уникнення деталей та подробиць під час спілкування (все й так зрозуміло з контексту), уникнення негативних розв'язок комунікації, приховування негативного емоційного фону розмови.

Напротивагу висококонтекстуальним культурам, низькоконтекстуальні культури характеризуються більш вільною мережею соціальних зв'язків та меншим ступенем інформаційної наповненості. Характерними рисами комунікативного стилю представника низькоконтекстуальної культури є відкритість, прямолінійність та чіткість формулювань, висока ступінь формалізації мовленнєвого потоку.

На мікросоціальному рівні таких суспільств помітна менша щільність міжособистісних контактів, індивіди легко їх встановлюють, однак не менш легко їх руйнують чи розривають. Характерна риса низькоконтекстуальних культур – індивідуалізм. Письмове мовлення явно переважає усне, тобто усні домовленості не обов'язково сприймаються всерйоз, на відміну домовленостей письмових, які носять офіційний характер. Е. Холл наводить приклади країн (як от Англія, США, Канада та інші), проте вважає, що географічно низькоконтекстуальна культура сформувалася на теренах Скандинавії та деяких інших країн Північної Європи, територіально поширившись згодом на інші регіони. Саме тут склалася культура поділу між особистою та соціальною сферами життя, а тому для розуміння смислу тих чи інших мовленнєвих засобів представникам цих культур потрібна детальна контекстуальна інформація. Власне, докладніше тематику культурних відмінностей представників культур із різним ступенем контекстуальності та стратегій їхнього розуміння Е. Холл розвинув у більш пізній роботі – «Розуміння культурних відмінностей: німці, французи та американці» («Understanding Cultural Differences: Germans, French and Americans», 1990) [8].

Наукові студії Е. Холла стали відправною точкою для нової хвилі досліджень окресленої в публікації проблеми. Зокрема, в 60-70 роках ХХ століття простежувався чималий сплеск наукового інтересу до тематики кроскультурної комунікації. Одночасно постульовані американським антропологом твердження ініціювали чималу хвилю наукової полеміки та критичних дискусій [6].

Продовження започаткованих у працях Е. Холла наукових студій концепту міжкультурної комунікації знаходимо в роботі голландського соціолога та антрополога Герта Хофстеде (Geert Hofstede) «Наслідки культури: кроснаціональне порівняння цінностей, поведінки, інституцій та організацій» («Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations», 1984) [10]. Висновки Г. Хофстеде ґрунтуються на підсумках опитування в 50 країнах світу, яке свідчить про те, що мисленнєві та поведінкові відмінності представників різних культур зумовлені «ментальною програмою», розвиток якої розпочинається в період раннього дитинства та згодом підсилюється впливом соціальних інститутів та організацій, найпевнішими індикаторами якої, на думку дослідника, виступають саме цінності. На основі двох хвиль опитування 1968 та 1972 років, в якому взяли участь співробітники компанії ІВМ за квотами статі, віку та професії, Г. Хофстеде виокремив п'ять кроснаціональних вимірів культури, а саме: дистанція до влади; колективізм/індивідуалізм, уникнення невизначеності, чоловічий/жіночий тип, стратегічне мислення. Саме ці виміри, на думку соціолога, детермінують характер

міжкультурної комунікації представників різних соціальних середовищ.

Дещо згодом професор соціальної психології Іллінойського університету, визнаний спеціаліст у галузі кроскультурної психології, президент Міжнародної асоціації прикладної психології Гаррі Тріандіс (Harry Triandis) в рамках дослідження «Культура та соціальна поведінка» [5] проаналізував висновки Г. Хофстеде стосовно особливостей міжкультурної комунікації крізь призму соціально-психологічної інтерпретації. Предмет особливого інтересу Г. Тріандіса становила дихотомія «індивідуалізм/колективізм», адже, на думку автора, саме тут криється підказка до розуміння того, як саме представники різних культур комунікують поміж собою. Дослідник дійшов висновку, що переважна більшість суспільств схилиються до колективістської парадигми міжкультурної комунікації, додавши, відповідно, два підвиди колективізму – вертикальний (домінуючу роль у масовій свідомості відіграє ієрархічний порядок) та горизонтальний (домінує ідеологія єдності та взаємозалежності).

Оригінальним продовженням студій в напрямі аналізу феномену міжкультурної комунікації Г. Хофстеде можна вважати й теорію культурної грамотності Еріка Гірша (Eric Hirsch), в рамках якої американський професор веде мову про чотири рівні міжкультурної компетенції, котрими, власне, і зумовлюється характер міжкультурної комунікації: 1) рівень, необхідний для виживання в умовах іншої культури; 2) рівень, який достатній для того щоб інтегруватися до іншої культури; 3) рівень, здатний забезпечити успішне функціонування в рамках нової культури («привласнення»); 4) рівень, що дозволяє повною мірою реалізувати ідентичність особистості на мовному рівні [9].

Соціологічне вивчення феномену культури загалом та міжкультурної комунікації, зокрема, в рамках українського академічного дискурсу презентовано в роботах В. Арбеніної, В. Бакірова, Є. Головахи, О. Даниленко, Н. Костенко, Л. Малес, Н. Победи, А. Ручки, Л. Сокурянської, Ю. Сороки, О. Філіппової, І. Чудовської-Кандиби, О. Шульги, О. Якуби та інших. Систематизований виклад проблематики, що становить предмет обговорення даної публікації, знаходимо в роботі Грушевіцької Т. Г. [2], а особливості тлумачення поняття «міжкультурна комунікація» висвітлені в роботі Мязової І. Ю. [4].

Так, вивчаючи соціальну природу масової комунікації, українська дослідниця Н. Костенко наголошує на проблемах методології, з якими щораз зіштовхується науковець, беручись за вироблення науково спроможної стратегії вивчення феномену синтетичного (якісно-кількісного) характеру. На думку авторки, це зумовлено тим, що емпіричне вивчення міжкультурної комунікації неминуче актуалізує методологічні дилеми, вирішення яких, на жаль, нечітко на рівні соціологічного теоретизування. Ця дилема спричинена, по-перше, деякою неспівмірністю вимірювальних процедур (запозичених переважно з природничих наук) відносно якісних за своєю суттю явищ культури. По-друге, принципове неспівпадіння механізмів і правил інтерсуб'єктивної комунікації, з одного боку, та масової комунікації – з іншого. І, по-третє, текст та мовленнєвий дискурс у сенсі об'єктів соціологічного дослідження принципово неспівмірні, чим зумовлена низка труднощів при спробі їхнього емпіричного вивчення [3].

На нашу думку, задля визначення концепту «міжкультурна концепція» необхідно, по-перше, звернутися саме до соціокультурного підходу, який як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях активно застосовується представниками Харківської соціологічної школи. Так, запропонована В. Арбеніною система рівнів інтерпретації культури (когнітивний рівень, емоційний та діяльнісний) може становити теоретично спроможну основу для побудови дефініції поняття «міжкультурна комунікація» на кроскультурному рівні з урахуванням поточних реалій сьогодення, з одного боку, та гносеологічних потреб академічної спільноти – з іншого.

Аналіз міждисциплінарного дискурсу феномену міжкультурної комунікації дозволив нам сформулювати власне визначення відповідного поняття. Отже, під міжкультурною комунікацією ми розуміємо процес синхронної взаємодії на мікро-, мезо- так макросоціальному рівні, який зумовлюється індивідуальними та суспільними потребами, цінностями та настановами та виявляється на когнітивному, емоційному та діяльнісному рівнях тієї чи іншої соціокультурної системи (соціуму в цілому чи окремих соціальних груп, регіональних спільнот тощо).

Вивчаючи ключові напрями соціологічного теоретизування щодо предмету міжкультурної комунікації ми дійшли висновку, що дане поняття володіє чітко окресленим міждисциплінарним статусом, при цьому ключовими галузями знань, у рамках яких розглядається феномен міжкультурної комунікації, поряд з соціологією є психологія, культурологія, філософія, антропологія, лінгвістика, журналістика та політологія.

Незважаючи на те, що соціологія культури належить до переліку чи не найбільш науково обґрунтованих напрямів соціологічного теоретизування як в Україні, так і поза її межами, все ж актуалізація зусиль академічної спільноти в напрямі осмислення феномену міжкультурної комунікації відбулася відносно недавно (в середині минулого століття), завдяки низці принципових трансформацій соціальної структури суспільств, зокрема переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, з одного боку, та глобалізаційних тенденцій – з іншого.

На наше переконання, гносеологічно перспективними теоретичними підходами в напрямі

визначення концепту «міжкультурна комунікація» варто вважати теоретичні пошуки Е. Холла, Г. Хофстеде та Г. Триандіса, в рамках яких запропоновано новаторське трактування феномену культури загалом та міжкультурної комунікації, зокрема.

Епістемологічно вирашну та теоретично спроможну теоретичну основу подальшого аналізу феномену міжкультурної комунікації на емпіричному рівні ми вбачаємо у застосуванні соціокультурного підходу до вивчення феномену міжкультурної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Бахов І. С. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу культур / І. С. Бахов // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2012, № 2. – [Електронний ресурс]. Режим доступу – file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnadps_2012_2_3.pdf. 2. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации: учебник для вузов [под. ред. А. П. Садохина] / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с. 3. Костенко Н.В. Ценности и символы массовой коммуникации. – Київ: наукова думка, 1993. – [Електронний ресурс]. Режим доступу – <https://scibook.net/kommunikatsiy-massovyih-sotsiologiya/tsennosti-simvolyi-massovoy.html> 4. М'язова І. Ю. Особливості тлумачення поняття «міжкультурна комунікація» / І. Ю. М'язова // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2006. – № 8. – С. 108-113. 5. Триандіс Гаррі К. Культура и социальное поведение [перевод В.А.Соснина]. – М.: Форум, 2007. – 382 с. 6. Dahl S. Intercultural Research: The Current State of Knowledge / Stephan Dahl/ – [Electronic resource]. – Access mode: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/SSRN-id658202.pdf> 7. Hall Edward T. Beyond Culture. – New York: Doubleday, 1976. – 298 p. 8. Hall Edward T. Understanding Cultural Differences: Germans, French and Americans / Edward T. Hall and Mildred Reed Hall. – Yarmouth, Maine: Intercultural Press, 1990. – 196 p. 9. Hirsch E. D. The New Dictionary of Cultural Literacy: What Every American Needs to Know [completely revised and updated] / E. D. Hirsch, Joseph F. Kett, James Trefil. – Boston-New York: HOUGHTON MIFFLIN, 2002. – 654 p. 10. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations / Geert Hofstede. – USA, California: SAGE Publications, 1984. – 595 p.